

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ОСНОВНИХ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕСИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ. СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснений соціально-філософський аналіз основних факторів, які впливають на процес трансформації ціннісних орієнтацій сучасної української молоді, визначаючи вектор їхнього подальшого розвитку. Актуальність дослідження специфіки трансформації ціннісних орієнтацій сучасної української молоді посилюється фактором активної інтеграції України у систему світового співтовариства. І в той же час, окреслення шляхів оптимізації ціннісних установок у світогляді молодого покоління дає можливість вийти на соціальну практику по закладенню ціннісних підвалин для становлення суспільного консенсусу в сучасній Україні.

Ключові слова: цінності; ціннісні орієнтації; антицінності; мораль; духовність; свідомість; аномія; трансформація; молодь.

Постановка проблеми. Динамічні зміни, які притаманні економічній, політичній та духовній сферам інституційної матриці українського соціуму, супроводжуються проблемами його консолідації. Це зумовлено тим, що все більше спостерігається сегментованість та атомізованість соціуму, яка не дозволяє ефективно вирішувати завдання, щодо виходу з кризового стану.

Становище погіршується, як збільшенням ступеня майнової диференціації, так і кількості ризиків, які притаманні буттю різних соціальних груп. Важливим є те, що швидкість наявних трансформацій прискорила після подій Революції Гідності 2013–2014 р., анексії Криму, розгортання воєнних дій на Донбасі. Суттєвим моментом є те, що на сучасному етапі історичного розвитку нашого суспільства, максимально збільшився ступінь загострення багатьох суспільних протиріч, що, у свою чергу, зумовило поглиблення ціннісних дезорієнтацій, причому, не тільки, за так званими «лініями Хантінгтона», але й у межах окремих поколінь.

Варто зазначити, що становлення ціннісних орієнтацій сучасної української молоді відбувається в умовах появи нових соціальних відносин, які формуються під впливом таких масштабних процесів як глобалізація та інформатизація. Суттєвим фактором при цьому виступає прояв таких соціокультурних метаморфоз, як розмиття ціннісних основ та традиційної моралі, послаблення культурної спадкоємності. Важливим є те, що представникам молодого покоління переважна більшість норм моралі видаються застарілими, обтяжливими, такими, що не виправдано лімітують її свободу волевиявлення та розвиток індивідуальності.

Саме тому потребують осмислення чинники, здатні суттєво впливати на трансформаційні процеси, які відбуваються в ціннісних орієнтаціях сучасної української молоді, з метою виявлення найбільш вірогідного напрямку розвитку даних змін. Орієнтиром даного дослідження є довготривалі національні інтереси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки феномен цінностей найбільш широко представлений у західній філософії XIX–XX ст., теоретичною базою статті стали роботи таких дослідників, як: Р. Лотце, Ф. Brentano, А. Мейнонг, М. Гартман, І. Кант, Г. Ріккерт, В. Віндельбанд, Р. Б. Перрі, Дж. Дьюї, С. Александер, Л. Реймекер, Ж. Маритен, В. Дільтей, О. Шпенглер, П. Сорокін, Т. Парсонс, К. Клакхон, М. Шелер, Е. Тоффлер, Дж. Гелбрейт та інших. Крім того, підґрунтям даного дослідження стали роботи таких українських науковців, як М. Горлача, С. Завітного, В. Воловика, Ю. Пахомова, С. Кримського, Л. Кривеги, Ю. Павленка, В. Афанасенко, П. Квіткіна, В. Білогур, І. Копери, Н. Юхименко та ін. Але на сучасному етапі ще недостатньо досліджена сутність ціннісних орієнтацій молоді, не достатньо уваги приділено чинникам, що значною мірою обумовлюють специфіку їх розвитку, в умовах перетворень, що відбуваються в інституціональній матриці українського суспільства. У дослідженнях проблем молодого покоління 1990-х р., 2000-х р., 2010-х р. залишилися не до кінця з'ясованими ціннісні установки та спрямованість сформованих на сьогодні векторів трансформації ціннісних орієнтацій молоді, що дозволили б здійснити всебічний аналіз сьогодення та зробити прогнози, щодо майбутнього розвитку української молоді.

нського суспільства. Все вище зазначене й виокремлено проблемне поле даного дослідження.

Мета статті: розглянути в філософському аспекті основні причини, які впливають на процес трансформації ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. Об'єкт дослідження – мисленева парадигма системи ціннісних орієнтацій свідомості, що сформована на сучасному етапі у представників молоді України. Предмет дослідження – головні фактори, що визначають вектор процесу розвитку перетворень, які відбуваються у ціннісних орієнтаціях молодого покоління.

Виклад основного матеріалу. У будь-якому суспільстві ціннісні орієнтації певної якості завжди досить міцно займають домінуючу позицію як в індивідуальній, так й в суспільній свідомості. Це обумовлено не ланцюгом якихось випадкових подій, а наслідком дії таких законів діалектики, як закон єдності та боротьби протилежностей, закон заперечення нового старим, а також закон взаємного переходу кількісних та якісних змін. Прояв цих законів є вищим синтезом основних філософських принципів, наприклад, загального зв'язку та розвитку, причинності, системності та ін. У свою чергу, ці принципи накладаються на фактори, які активно діють по відношенню до ціннісних орієнтацій, як представників молодого покоління, так й соціуму. Проаналізуємо фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді.

1. Соціально-економічні: існування тіньової економіки; дія великого іноземного капіталу; концентрація власного (усередині країни) великого фінансового капіталу, генетично пов'язаного із владою; збереження значного (хоча при цьому не обмежений великий капітал) державного регулювання в економіці; міграційні процеси; низька трудова (і в цілому соціальна) мобільність на ринку праці; широкомасштабне розповсюдження бідності населення; обмежені можливості вертикальної мобільності; процеси маргіналізації в українському суспільстві.

2. Соціально-політичні: панування бюрократії як контрагента суспільства; соціальна безвідповідальність правлячої еліти; нерозвиненість громадянського суспільства й правова незахищеність громадян; орієнтація влади на інтереси переважно верхньої верстви суспільства й підприємництва; специфіка громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві (криза ідентичності).

3. Соціокультурні: особливості моральності у перехідному суспільстві – поява «людини парадоксальної»; зменшення ролі інституту сім'ї у процесі виховання молоді; інтеграція спотвореного «світоглядного коду» в свідомість молоді через використання вітчизняною системою освіти «мозаїчного знання»; феномен секуляризації; ослаблення інтегруючої функції культури в українському суспільстві.

Соціально-економічні чинники. У сучасному українському суспільстві одночасно діють різноспрямовані чинники, що обумовлюють як його економічний розвиток, так й ціннісні орієнтації суб'єктів економічного процесу, у тому числі й молоді. З одного боку, простежується надзвичайна *концентрація великого фінансового капіталу*, генетично пов'язаного із владою, з іншого – *збереження суттєвого державно-*

го регулювання в економіці, а також *збільшення частки соціальних витрат держави на підтримку кількісно зростаючих нижніх верств*. Як наслідок – втрата матеріального та соціального статусу, а також деяких можливостей для його відновлення частиною населення, а інша частина населення, хоча й збереглася економічно (в основній масі – із втратою або різким зниженням професійно-кваліфікаційного рівня), як й раніше не є значимим для влади суб'єктом політичного процесу [7, с. 21], а отже, не може якісно впливати на суспільну психологію та ідеологію.

Міграційні процеси. Мається на увазі трудова міграція українців за кордон. Дослідниця Т. Цимбал виділила такі суттєві причини міграцій: економічна нерівність, демографічний дисбаланс, наявність історичних зв'язків між країнами, транспортних мереж та посередників, сімейні та індивідуальні стратегії [9, с. 13]. Як для українського суспільства в цілому, так і для молоді, зокрема, найбільш суттєвими причинами міграції якраз є економічна нерівність, бідність населення, перекрыті канали соціальної мобільності.

Соціальна мобільність на ринку праці. Зниження життєвого рівня населення негативно відбилося на загальному попиті на внутрішньому ринку, що, у свою чергу, стало перепоною для зростання обсягів виробництва. Крім того, низька адаптованість значної частини населення, яка звикла працювати в умовах відносної стабільності, відсутність або низька трудова мобільність призвели до зниження ефективності використання трудового потенціалу, росту кількості незайнятого населення, а це викликає соціальне напруження, та формує відповідні протестні або апатичні настрої. Специфіку української мобільності трудового населення визначає також міграційна тенденція не тільки «село-місто», але й «село-зарубіжжя». Таку міграційну тенденцію презентують, перш за все, представники молодого покоління українців.

Широкомасштабне розповсюдження бідності, або масове збідніння населення. Цей чинник не тільки формує відповідні ціннісні орієнтації, але й негативно впливає на соціальну безпеку суспільства у цілому. Межі соціальної безпеки процесу збідніння збігаються з межами відносної бідності, коли реальна ефективна підтримка бідних. Перехід 20 % межі бідності соціально небезпечний, бо з одного боку – він породжує відповідні споживацькі настрої та радикалізм в структурі ціннісних орієнтацій молоді, а з іншого – негативно впливає на здорову життєдіяльність молодих людей (загроза суспільній цілісності, високий ризик соціального вибуху) [2, с. 108–109].

Тіньова економіка й неформальні відносини взагалі набувають в українському суспільстві особливого звучання, бо процес переходу до ринкової економіки в Україні був обтяжений низкою супутніх несприятливих обставин, наприклад, зміною тенденцій, темпів та якості інституціональних перетворень, дотепер до кінця не встановленими «правилами гри» для суб'єктів ринку, які б мали прозорий характер, та за допомогою яких можна було б надати стабільного характеру трансформаційним змінам. Як стверджував Р. Капелюшников, неформальні відносини й інститути у цій ситуації набувають набагато більшої значимості, ніж формальні, що в остаточному підсумку

створює живильне середовище для появи й поширення нестандартних форм адаптації у вигляді неплатежів, бартеру, нецільового використання бюджетних засобів, затримок, невиплати й приховання оплати праці, вторинної зайнятості, тощо [6, с. 140]. Такі нестандартні форми адаптації у неформальній економіці не дають можливість створити нормальне підґрунтя для формування ринково орієнтованих ціннісних орієнтацій української молоді.

Обмежені можливості вертикальної мобільності. Незатребуваність кваліфікованого персоналу або затребуваність тільки при наявності потрібних зв'язків, деформує ланцюг освіта – кваліфікація – доходи – довгострокові заощадження – рівень споживання. Освіта не гарантує одержання роботи з перспективами росту. Робота не гарантує дохід: зарплата у представників однієї професії у приватному та державному секторах суттєво різниться. Доход не гарантує статус, оскільки багато джерел високих доходів незаконні [3, с. 81]. Такі чинники не можуть не впливати на особливості формування ціннісних орієнтацій української молоді.

Процеси маргіналізації в українському суспільстві. Явища маргіналізації здійснюються під впливом криз та структурних зрушень у суспільстві та пов'язані з механізмом соціальної мобільності. Разом з тим, феномен маргінальності відноситься до характеристики стану особистості, яка піддається певним випробуванням, викликаним переходом індивідів з одного соціокультурного середовища у інше. Найбільш вираженими випадками такого переходу є: спадна соціальна мобільність, та, нерідко, вимушена міграція індивідів.

Втрата ціннісних орієнтирів вчорашнього дня та відсутність ціннісних орієнтирів для сьогодення, підсилюють відчуття духовної порожнечі, безглуздості, тимчасовості всього, що відбувається. Ломка ціннісних орієнтацій особливим чином відбивається у настроях молоді. Наростає розчарованість у подальших перспективах, формується психологія «ноувізма» («тут і зараз»), реальністю стає правовий нігілізм, знижуються моральні критерії.

Молоде покоління сучасної України виявилось в абсурдній ситуації, коли воно, покликане логікою історії розвивати успадковані від попередніх поколінь матеріальні та духовні цінності, змушене виробляти нові цінності, часто самостійно, нерідко, всупереч рецидивам старого мислення своїх батьків, їх спробам реставрувати минуле. У результаті, природні протиріччя «батьків та дітей» в українському суспільстві мають гіпертрофований характер, тому стали джерелом конфліктів, на тлі маргіналізації суспільства, процесів відчуження молоді у суспільстві, зниження її соціального статусу, можливостей отримання освіти та роботи. Зростає соціальна девіація, як соціальна поведінка, яка відхиляється від соціально прийнятної поведінки у конкретному суспільстві [6, с. 354].

Закономірно, що в умовах соціальних трансформацій, процес маргіналізації протікає певними етапами, які в деякому сенсі збігаються з етапами розвитку перехідного періоду. Дослідниками виділяються три етапи розвитку перехідного суспільства. На першому

етапі, нові тенденції розвитку зароджуються в умовах панування старих – відкидається старе, відбувається відторгнення старих традицій та цінностей. На другому етапі, відбувається боротьба старого та нового, що веде до соціальних потрясінь. На третьому етапі, стають домінуючими нові тенденції розвитку, починають функціонувати нові структури, незворотного характеру набувають тенденції стабілізації.

На першому етапі перетворень перехідного суспільства, коли зароджуються нові тенденції розвитку, у процес маргіналізації залучаються люди, що втратили роботу в результаті перетворення соціальних структур, але вони ще не позбавились соціального оптимізму, та сподіваються на те, що незабаром відновлять колишній соціальний статус. На цьому етапі здійснюється критика минулого та виникає відчуття, що зміни, які відбуваються в суспільстві, поліпшають їхнє життя. Колишня система цінностей та установок на цьому етапі ще зберігається.

На другому етапі розвитку перехідного суспільства, у процес маргіналізації залучаються ті люди, які вже перебуваючи у стані тривалого безробіття, усвідомили свій новий статус. В результаті масової низхідної мобільності поглиблюються процеси фрустрації та суспільної дезадаптації. Проявляються такі соціально-психологічні риси особистості, як: вичікувальність, двозначність, відчай, пригніченість, неспокій. Спостерігається змішання цінностей, установок, загострюється почуття самотності, відчуженості, незатребуваності. Змінюються мотиви поведінки людей та структура потреб, звужується можливість вибору цілей, а сенс життя людини обмежується банальним завданням пошуку засобів до існування. На перший план виходять вітальні потреби, формується система цінностей, якій притаманні: нетерпимість по відношенню до соціальних та державних інститутів, прояв девіантної поведінки, деструкція, егоїзм, етичний релятивізм, правовий нігілізм [2, с. 255].

Саме на цьому, другому етапі, й перебуває сучасне українське суспільство, та поки що, тенденцій, які б свідчили про формування умов та можливостей переходу до третього, стабілізаційного етапу розвитку, не простежується.

У теперішній час, до груп ризику, що можуть потрапити на «соціальне дно», або вже потрапляють, відносяться: самотні люди похилого віку, пенсіонери, інваліди, багатодітні сім'ї, безробітні, матері-одиначки, біженці, переселенці. «Соціальне дно» вже поглинає селян, низькокваліфікованих робітників, інженерно-технічних працівників, вчителів, творчу інтелігенцію, науковців.

Особливим фактором української маргіналізації є відсутність єдиної шкали цінностей в умовах перехідного періоду. У ціннісному полі пострадянського соціуму можна виділити кілька систем. Серед них основними є три: система цінностей, орієнтована на адаптацію західних стандартів способу життя; стара, радянська система цінностей; цінності традиційної національної культури.

У той же час культурна ситуація початку XXI століття відрізняється незвичайною сутністю. Процеси глобалізації, поява нової форми влади – ЗМІ, руйнує

кордони національних держав, а становлення медіа-імперій, формування віртуальної реальності змінює образ суспільства та людини. Розквітає масова культура, що породжує «безлику» людину, яка не претендує на глибину думки та творчий порив. Відбувається маргіналізація не тільки мистецтва, а й мислення. Формується специфічне бачення світу як хаосу, позбавленого причинно-наслідкових зв'язків та ціннісних орієнтирів.

В результаті відсутності в українському соціумі єдиної, генералізуючої системи цінностей, яка задає найзагальніші орієнтири суспільного розвитку, особистість позбавляється найважливіших зразків соціальної поведінки. Виникає внутрішній конфлікт, який стає для маргінального суб'єкта джерелом характерних установок по відношенню до соціального оточення, зазначених почуттям самотності, тривожності, відчуженості. До того ж, в умовах перехідного періоду відчуження переломлюється через створення негуманних, замкнених структур із жорсткою соціальною обумовленістю, у яких індивід атомізований та протиставлений всьому навколишньому світу. Дегуманізація суспільства сприяє переходу маргіналів у систему відчуженого освоєння дійсності, з відхиленням свідомості у бік ірраціоналізму. Нові форми відчуження, духовна нестабільність, що нашаровуються на них, можуть поживити екстремістські настрої у деякій частині людей, привести до проявів деструктивної спрямованості маргінальності [2, с. 357].

Поглиблює процеси маргіналізації в українському суспільстві високий рівень безробіття серед молоді, що призводить до її ізоляції та відчуження від суспільства, а в деяких випадках – до посилення злочинності, наркоманії, насильства. Для країни це реальна загроза появи «втраченого» покоління – людей без практичних навичок, досвіду роботи, навіть бажання працювати, що може серйозно порушити відтворення робочої сили, уповільнити економічне зростання в майбутньому.

Найбільш актуальні проблеми сучасної молоді пов'язані з духовно-моральною сферою буття, про що свідчать такі чинники: відсутність світоглядних основ соціально-культурної ідентифікації молоді; руйнування механізму спадкоємності поколінь, внаслідок загальної дезінтегрованості культури; падіння престижу освіти, як способу соціальної адаптації; розрив культурної спадкоємності; втрата інтересу до особистісної самореалізації; низька активність молоді у вирішенні загальнонаціональних, регіональних та місцевих питань.

Однією з головних причин девіації називаються аномія, прояви соціальної несправедливості, а також системна криза держави та суспільства.

Соціально-політичні фактори. Панування бюрократії як контрагентна суспільства. Саме в «унії» великого олігархічного капіталу й пануючої еліти полягає головний «механізм гальмування», що перешкоджає виходові трансформаційних суспільств, у тому числі й українського, на траєкторію стійкого розвитку [224]. Народ не впливає на функціонування влади. Сучасне чиновництво у перехідному суспільстві, при всьому його впливові, слід розглядати як «другий номер», відомого як більш могутня суспільна

сила в особі великого капіталу. У масовій свідомості вкоренився стереотип, що країною завжди будуть правити ті, у кого більше багатства та влади. Люди поки не бачать у суспільстві сили, здатної «приборкати» бюрократію. Опитування свідчать, що державні та суспільні інститути не користуються підтримкою та довірою населення [9, с. 12], у тому числі й молодого покоління.

Також слід зазначити, що через те, що при владі залишається, хоча й модифікований, але той же клас бюрократії, не вдається розділити владу та власність, політику й економіку. У класичного капіталіста «час – гроші». У бюрократичного класу влада – це гроші [9, с. 59]. Тому перспективи у соціально-політичній сфері уявляються не кращими. Не вдається по-справжньому розділити законодавчу та виконавчу владу, держава, як й раніше, опікує судову владу, практично цілком позбавлені самостійності ЗМІ. Можливо, причину цього необхідно шукати в політичній культурі.

Політична культура сучасної України є наступницею радянської політичної культури, а та, у свою чергу, – політичної культури імперської Росії. Держава у такому типі політичної культури частіше виступає як конструкція, у якій імпульси активності мають йти зверху вниз. «Простим» громадянам залишається тільки пасивно очікувати накази та розподілення зверху «милостей». Подібні уявлення створюють ґрунт для сильних патерналістських настроїв, коли «проста людина» перекладає відповідальність за ведення справ на чиновника, а чиновник, у свою чергу, на політичних лідерів та вищих посадових осіб. Це зумовлює відому формулу, з якою солідаризуються, як населення, у тому числі й молодь, так і бюрократія – усе в країні залежить від лідерів, а не від рядових виконавців.

Соціальна безвідповідальність правлячої еліти. Надзвичайно важливо враховувати, що пострадянська еліта не здатна й не прагне представляти загальнонаціональні інтереси. Це пов'язано, з одного боку, з її наступністю стосовно радянської номенклатури, а з іншого – з відсутністю у країні, на відміну, наприклад, від Польщі або Чехії, традицій масової опозиційної діяльності та формування груп контреліти у суспільстві [8, с. 52]. *Нерозвиненість громадянського суспільства й правової захищеності громадян негативно вплинули на розвиток вітчизняної еліти.* Це проявилось у такій негативній тенденції: у більшості її представників відсутнє державне мислення, тому вони здатні лише вирішувати короткострокові проблеми, переважно, власні. У молодого покоління, у той же час, виховується правовий нігілізм та культивується недовіра до органів влади. Незацікавленість еліти у вирішенні ситуації з трагічним зубожінням більшості співгромадян, її байдужність до долі вітчизняної науки й інноваційної економіки, пояснюється «синдромом людей, що швидко збагатилися й піклуються тільки про себе та своє оточення» [8, с. 52]. Такий ціннісний «набір» багато у чому визначає не тільки сутність, але й форму, методи та процедуру здійснення соціальної політики.

Таким чином, медитократичне суспільство, що склалося в Україні, де влада належить людям із середніми інтелектуальними можливостями – не дозволяє

їй вести суспільство за собою. В основу соціальної рухливості такого суспільства покладені не принципи професіоналізму та інтелектуальні пріоритети, а догідництво й чиношанування [9, с. 18], що ще більше спотворює ціннісну картину світу сучасної української молоді.

Орієнтація влади на інтереси переважно верхньої верстви суспільства. Якщо на Заході шануються такі складові людського капіталу, як професійні досвід та знання, то в пострадянських країнах ця логіка виявилася деформованою: для багатьох, шлях до успіху лежав не через нагромадження знань та досвіду, не через працьовитість, а через близькість до «великих грошей» та зв'язків. Саме тому рівень затребуваності легальних й легітимних каналів відстоювання інтересів досить низький, а кожний у своїх ціннісних перевагах розраховує тільки на себе, свої сили й на найближче оточення [2, с. 12].

Громадянська ідентичність сучасних українців пов'язана з такими особливостями. Можна говорити про існування груп ринкової ідентичності, де «свої» й «чужі» позиціонуються як прихильники або противники приватної власності, приватизації малих та великих підприємств, землі та ін. Наприклад, серед позиціонуючих себе як «прихильників капіталізму», 66,8% ідентифікують себе як «громадяни України», а серед тих, хто підтримує прихильників соціалізму – 47,3%. Показовий чіткий зв'язок громадянської ідентичності з відчуттям близькості або віддаленості тієї або іншої частини геополітичного простору. Група «своїх», для більшості ідентифікуючих себе як «громадяни України», знаходиться швидше на Заході, ніж на Сході [7, с. 184]. У цьому можна побачити коріння негараздів, які переживає сьогодні Україна. Якщо ж до цього додати, що у соціальній структурі українського суспільства більша частина – це бідні верстви населення, орієнтовані не на ринкову економіку, а проти неї – це підриває не тільки ідеологічну основу виховання молоді у найкращих ринкових та демократичних традиціях, але й сам процес консолідації українського суспільства.

Слід зазначити, що кризу ідентичності зазнає весь пострадянський простір [10, с. 54-57]. Втрата більшістю населення України колишньої «радянської» ідентичності загострила й актуалізувала проблему основ нової національно-цивілізаційної ідентифікації. На відміну від країн Заходу, в країнах пострадянського простору, у тому числі й у сучасній Україні, дотепер не сформувалася повноцінна держава-нація зі своїми національними інтересами, з приводу яких склався б консенсус, як всередині правлячої еліти, так й серед більшості населення. Основні лінії розмежування образів ідентичності такі: радянська-українська ідентичність, західна-східна ідентичність, європейська-азіатська ідентичність, сучасна-традиціоналістська ідентичність, космополітична-націоналістична ідентичність. При цьому жоден з перерахованих типів ідентичності, не існує сам по собі у «чистому вигляді» у свідомості кожного конкретного суб'єкта.

Соціокультурні фактори. Особливості моральності у перехідному суспільстві – поява «людини парадоксальної». Суспільство перехідного періоду ви-

явилося розколоте на окремі групи з різними ціннісними системами. Типовим для перехідного суспільства є за висловом Ю. Левади «людина лукава (лицемірна)», яка говорить одне, а робить інше [9, с. 81], або «людина парадоксальна» за термінологією Ж. Тощенко. Науковцями було доведено, що спосіб життя кожної з верств суспільства – бідних, багатих та середніх відбивається на моралі, а особливо наочно це проявляється у нормах, зразках, мотивах та цілях поведінки молоді. Так, багаті, вищий клас перехідного суспільства «коливається між показною мораллю, включаючи відвідування церкви (хоча в Бога не вірить), прямим обманом держави та народу». Середня верства використовує поведінку, характерну для «людини лицемірної», тобто у неї не співпадають слово й діло. Нижча верства – бідні, через низький рівень життя не можуть дотримуватися моральних норм, або мають спотворені норми [5, с. 228].

У цілому, моральна ситуація у перехідному суспільстві має такі визначальні характеристики: 1) відсутність єдиних загальнонаціональних цінностей, нестійкість моральних принципів та ціннісних орієнтацій населення; 2) соціальне розшарування на бідних та багатих веде до втягування у злочинність найменш стійких груп серед бідних, та культивування таких цінностей, як користолобство, безпринципність, агресивність, зневага права й моралі серед багатих; 3) слабкість державної влади та неефективність правової системи, неминуче підриває авторитет офіційних інститутів, що сприяє криміналізації суспільства; 4) необхідна реалізація соціальних програм, спрямованих на вирівнювання доходів населення, та вирівнювання статусу молодих людей, які починають самостійну трудову діяльність; 5) необхідна кореляція діяльності ЗМІ з метою збереження та зміцнення моралі суспільства, та молодого покоління, як найбільш активної його частини [8, с. 228].

Моральність суспільства є основою соціальної справедливості, а основним її показником є розподіл доходів. Суспільство, що допускає такі соціальні патології, як прогресування бідності, поглиблення процесів маргіналізації та криміналізації не може вважатися моральним. У свою чергу, «хворе» аморальне суспільство породжує відповідну сім'ю, як власну невід'ємну компоненту.

Отже, відбувається значне зменшення ролі інституту сім'ї у процесі виховання молоді. Дослідники вказують, що найсуттєвішими характеристиками сучасного інституту сім'ї в Україні є: нестабільність шлюбів, плюралізація форм шлюбних відносин, високий рівень одностатевості та добровільної бездітності, зниження виховної та соціалізуючої функції сім'ї. Сучасна сім'я характеризується: структурною нестійкістю, ціннісно-нормативною девіантністю, малодітністю/одностатевістю, зростанням кількості розлучень, поширенням «соціального сирітства», легітимізацією позашлюбних сексуальних стосунків та безсімейного батьківства («народити дитину для себе») [10, с. 82].

Інтеграція спотвореного «світоглядного коду» у свідомість молоді, шляхом використання вітчизняною системою освіти « мозаїчного знання». Так як на сучасному етапі вектор розвитку українського суспі-

льства зміщується у бік європоцентризму, слід розглянути якісні характеристики західної системи освіти.

Аналіз наукових джерел дозволяє зробити таке узагальнення: освітня система в економічно розвинених країнах Заходу, будується таким чином, щоб індивід, який не належить до правлячої еліти, отримувал «мозаїчні знання», що представляють собою випадкову інформацію [9, с. 56]. Особливістю такої інформації є те, що вона не має ні структури, ні логічних зв'язків, а являє собою якийсь «екран знань». Причому інформація формується з певних частин, пов'язаних простими, як правило, випадковими відносинами: за часом засвоєння, за співзвучністю або асоціацією ідей. Важливим є те, що всі фрагменти мають достатню силу внутрішньої взаємодії, при відповідній щільності, яку можна порівняти з тканиноподібним екраном гуманітарної освіти. Це, у свою чергу, створює у молоді впевненість у тому, що вона володіє оптимальним обсягом інформації, яка дозволяє ефективно аналізувати поточний стан відносин у суспільстві, а також прогнозувати можливі варіанти їх розвитку в майбутньому [9, с. 45].

Виникає закономірне питання: для чого система освіти транслює «мозаїчне знання»? Причини цього наступні. По-перше, низька якість освіти передбачає невисокий рівень вимог до ціннісних установок. Тому закономірним стає низький попит на духовні ціннісні орієнтації, так як вони є установками вищого порядку. У свою чергу, це обумовлює домінування матеріальних ціннісних установок, як у свідомості молоді, так і соціуму. По-друге, західне суспільство потребує індивідів, які можуть якісно виконувати тільки відповідні функції. При цьому вони не повинні мати здатності правильно аналізувати та прогнозувати процеси, що відбуваються в соціумі. У кінцевому підсумку, все зводиться до того, що суспільство стає надзвичайно керованим. Причому ця риса забезпечується не тільки «мозаїчними знаннями», але також моделюванням світогляду та поведінкового стереотипу, наприклад, за допомогою використання такого соціально-культурного явища, як ідеологія.

Закономірно, що й в Україні, впровадження західних стандартів освіти тягне за собою прояв вищевказаних тенденцій. Однак ситуація ускладнюється олігархізацією інститутів влади. Такий процес обумовлює легітимізацію ціннісних установок, що транслюються олігархічними кланами. Їхньою якісною особливістю є відображення прагнення до матеріального збагачення.

У підсумку, на практиці, вітчизняна система освіти не дає імпульсу, для подальшого розвитку духовних ціннісних установок, які інтегровані інститутом сім'ї у свідомість молоді. Закономірно, що це є однією з причин домінування матеріальних ціннісних орієнтацій у свідомості молодого покоління. Причому, ця закономірність знаходить своє відображення й у соціальних відносинах. Зокрема, в них відсутні такі духовні норми, як любов до ближнього, співчуття, гуманізм та ін. Однак питання не тільки у тому, що це негативно відбивається на специфіці суспільних відносин. Ситуація ускладнюється тим, що система освіти, в умовах сучасного суспільства, поряд із загальним масивом знань, інтегрує у свідомість молоді «сві-

тоглядний код». При цьому тільки передачею істинного «світоглядного коду», можна досягти не тільки безперервності процесу руху соціуму, а й позитивних тенденцій в його розвитку. Пояснюється це тим, що забезпечується дотримання одного з основних філософських принципів – наступності у розвитку. Тому стає можливою трансляція на наступний рівень всього найкращого, що було досягнуто суспільством на певному історичному етапі духовно-практичної діяльності. Використання вітчизняною системою освіти «мозаїчного знання», призводить до інтегрування спотвореного «світоглядного коду» в свідомість молоді. Закономірно, що це негативно впливає на забезпечення прогресивної тенденції в розвитку українського соціуму.

Феномен секуляризації. Розглядаючи вплив інститутів сім'ї та освіти на процеси трансформації ціннісних орієнтацій молоді, необхідно відзначити, що зміни, які відбуваються в них, здійснюються на тлі такого глобального феномена як секуляризація. Його сутність полягає в тому, що релігійні норми штучно ізолюються та вилучаються з індивідуальної та суспільної свідомості, внаслідок чого відбувається нівелювання значення релігії в культурному розвитку суспільства. Це явище, яке визначається деякими філософами як «войовничий секуляризм», в значній мірі детермінує вектор змін, що відбуваються в ціннісних орієнтаціях молодого покоління.

В Україні активному прояву феномена секуляризації сприяли особливості історичного розвитку. По-перше, ціннісні установки атеїзму, що панували у свідомості радянського суспільства, не могли не відбитися в суспільстві українському. По-друге, після здобуття незалежності, не було активної трансляції основних релігійних цінностей, ані з боку старшого покоління, ані держави. Становище ускладнюється тим, що в Україні невисокий ступінь довіри населення до православного кліру, немає конфесійної єдності на рівні більшості віруючих, у церковній ієрархії відсутня здатність ефективно вирішувати поставлені перед суспільством завдання [6, с. 309]. Додатково необхідно зазначити такий важливий момент: конфесійна роз'єднаність в українському суспільстві штучно підтримується та розвивається, з метою отримання готової, відповідним чином налаштованої електоральної аудиторії [2, с. 266].

Цілком логічним наслідком процесу секуляризації, є прояв такої тенденції: релігійні норми не відображаються у ціннісних орієнтаціях більшості молодого покоління. При цьому багато його представників готові знехтувати моральними принципами, якщо вони є перешкодою для задоволення насущних потреб. Основні ціннісні орієнтації, що превалюють у свідомості молодого покоління, спрямовані на досягнення фінансового благополуччя. Більш того, молодь оперує таким критерієм для віднесення себе до статусу «обраний», як наявність значних грошових ресурсів та владних повноважень [12].

Ослаблення інтегруючої функції культури в українському суспільстві. Безперечним є те, що культура – це особлива форма буття, породжувана людським суспільством. Саме культура дозволяє суспільству відновити втрачені біологічні форми регуляції спіль-

ної діяльності людей, а воно, у свою чергу, надає культурі можливість забезпечити процес існування та розвитку. Значні перетворення в економічній, політичній та духовній сферах, часто здійснювалися якісно зміненою культурою, шляхом трансляції нових ціннісних орієнтацій в суспільну та індивідуальну свідомість [5, с. 100]. Крім того, на думку М. Кагана, багато негативних тенденцій, які проявляються в процесі розвитку соціуму, обумовлюються низьким рівнем всіх аспектів культури [6, с. 47].

Торкаючись специфіки культурної ситуації у сучасній Україні, та її впливу на якісні особливості ціннісних орієнтацій свідомості молоді, зазначимо, що процес культурних перетворень був детермінований змінами, які відбувалися перш за все в економічній сфері суспільства, однак важливе значення мало активне «вбудовування» в українську культуру прозахідних ціннісних орієнтацій. Їх якісною особливістю є те, що вони засновані на принципі максимального споживання матеріальних цінностей, а також тезі: «усе найкраще – мені». Значною мірою, прояву цієї тенденції, сприяло закріплення в індивідуальній та суспільній свідомості такої установки: західна культура має більший престиж [11].

У підсумку, це стало однією з основних причин, що призвели до домінування матеріальних ціннісних орієнтацій як у свідомості молоді, так і представників інших поколінь [12]. У свою чергу, ця тенденція негативно вплинула, як на побудову суспільних відносин, так і на розвиток соціуму. Зокрема, підвищений рівень егоїзму та байдужості, який активно проявляється у міжособистісних відносинах, особливо з боку молодого покоління, призводить до дезінтеграції соціуму.

Висновки. На формування ціннісних орієнтацій молоді впливають такі фактори:

1) соціально-економічні: існування тіньової економіки; дія великого іноземного капіталу; концентрація власного великого фінансового капіталу, генетично пов'язаного із владою; збереження значного (хоча при цьому не обмежений великий капітал) державного регулювання в економіці; міграційні процеси українців за кордон; низька трудова (та, в цілому, соціальна) мобільність на ринку праці; широкомасштабне розповсюдження бідності населення; обмежені можливості вертикальної мобільності; процеси маргіналізації українського суспільства.

2) соціально-політичні: панування бюрократії як контрагента суспільства; соціальна безвідповідальність правлячої еліти; нерозвиненість громадянського суспільства та правової незахищеності громадян; орієнтація влади на інтереси переважно верхньої верстви суспільства та підприємництва; специфіка громадянської ідентичності у сучасному українському суспільстві (криза ідентичності);

3) соціокультурні: особливості моральності у перехідному суспільстві – поява «людини парадоксальної»; зменшення ролі інституту сім'ї у процесі виховання молоді; інтеграція спотвореного «світоглядного коду» у свідомість молоді шляхом використання вітчизняною системою освіти «мозаїчного знання»; феномен секуляризації; ослаблення інтегруючої функції культури в українському суспільстві. Закономірно, що нівелювання духовної компоненти в ціннісних орієнтаціях молодого покоління, у цілому негативно відбивається на побудові суспільних відносин, що призводить до дроблення українського суспільства, а, значить, до втрати можливості виходу з перманентної кризи.

Список використаних джерел

1. Буева Л. П. Духовность и проблемы нравственной культуры / Л. П. Буева // Вопросы философии. – 1996. – № 2. – С. 3–6.
2. Глазунов В. В. Олигархические трансформации : монография / В. В. Глазунов. – Запорожье : КПУ, 2011. – 364 с.
3. Деловая газета «Взгляд» [Електронний ресурс] // Режим доступу до журн. : <http://www.vz.ru/ecs/jme/2012/1/20/555117>.
4. Илларион // Христианство перед вызовом воинствующего секуляризма. Выступление на международной конференции «Социальное учение Православия в современном обществе» / Илларион. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.religare.ru/article8763.htm>.
5. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб.: Петрополис, 1997. – 205 с.
6. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган. – Санкт-Петербург, ТОО ТК «Петрополис», 1996. – 416 с.
7. Кримський С. Б. Ранкові роздуми / С. Б. Кримський. – К. : Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
8. Кудрявцев В. Н. Нравы общества переходного периода / В. Н. Кудрявцев // Вестник Российской Академии наук. – 2002. – Т. 72. – № 3. – С. 222–229.
9. Молодь України-2015. Міністерство молоді і спорту України. – Київ : GFKUkraine., 2015. – 88 с.
10. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. коллег., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін.]. – К., 2016. – 200 с.
11. Щербакова Н. В. Анализ и перспективы развития духовно-культурных ценностей современной украинской молодежи / Н. В. Щербакова // Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції з питань патріотичного виховання молоді: Збірник наукових праць. – Запоріжжя : ФОП Купріяненко Л. А., 2011. – С. 381–388.
12. Щербакова Н. В. Особенности формирования ценностных ориентаций украинской молодежи в условиях трансформирующегося общества. Философский аспект / Н. В. Щербакова // Теория и практика актуальных исследований: Материалы IV Международной научно-практической конференции. 15 мая 2013 г. : Сборник научных трудов. – Краснодар, 2013. – С. 37–39.

Н. В. Щербакова,

преподаватель кафедры общественно-гуманитарных наук,
Таврический государственный агротехнологический университет, г. Мелитополь, Украина

**СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА
ПРОЦЕССЫ ТРАНСФОРМАЦИИ ЦЕННОСТЕЙ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ МОЛОДЕЖИ.
СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ**

В статье осуществлен социально-философский анализ основных факторов, влияющих на процесс трансформации ценностных ориентаций современной украинской молодежи, определяя вектор их дальнейшего развития. Актуальность исследования специфики трансформации ценностных ориентаций современной украинской молодежи усиливается фактором активной интеграции Украины в систему мирового сообщества. И в то же время определение путей оптимизации ценностных установок в мировоззрении молодого поколения дает возможность выйти в социальную практику по закладке ценностных основ для становления общественного консенсуса в современной Украине.

Ключевые слова: ценности; ценностные ориентации; антиценности; мораль; духовность; сознание; аномия; трансформация; молодежь.

N. Shcherbakova,

lecturer, Department of social and human sciences Tavricheskiy State Agrotechnology city. Melitopol, Ukraine

**NATURE AND CONTENTS OF MAIN FACTORS AFFECTING TRANSFORMATION PROCESS
VALUES OF MODERN UKRAINIAN YOUTH. SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS**

The formation of youth value orientations affect the following factors: 1) socio-economic: the existence of shadow economy; the effect of large foreign capital; own large concentration of financial capital, genetically associated with power; saving significant (although it is not limited to big business) government regulation of the economy; Ukrainian migration abroad; Low labor (and, in general, social) mobility in the labor market; large-scale distribution of poverty; limited possibilities of upward mobility; the marginalization of Ukrainian society. 2) socio-political, bureaucratic rule as counterparty society; social irresponsibility of the ruling elite; undeveloped civil society and legal insecurity of citizens; focus power in the interests mainly of the upper strata of society and business; specificity civil identity in the modern Ukrainian society (identity crisis); 3) socio-cultural, moral features in transitional societies – the emergence of «paradoxical man»; reducing the role of the family in the education of young people; Integration distorted «ideological code»n the minds of young people through the use of the national system of education «mosaic knowledge» the phenomenon of secularization; weakening of the integrative function of culture in the Ukrainian society. Naturally, that the leveling of the spiritual components of value orientations of the young generation in general a negative impact on building social relations, leading to fragmentation of Ukrainian society, and, therefore, the loss of opportunities out of permanent crisis.

Key words: values; value orientation; antivalue; morals; spirituality; consciousness; anomie; transformation; youth.

Рецензенти: *Лозко Г. С., доктор філос. наук, професор;*
Предко О. І., доктор філос. наук, професор.

© Щербакова Н. В., 2017

Дата надходження статті до редколегії 10.05.17